

Mövzu 6. Yer kürəsinin əsas zoocoğrafi vilayətləri

Əsas zoocoörafi anlayışlar. Zoocoörafiya hazırki heyvanların coğrafi yayılmasını öyrənən bir elmdir. Bu elm aydınlaşdırmışdır ki, yer kürəsinin müxtəlif hissələrinin faunası müxtəlifdir, hər bir heyvan növü ancaq müəyyən ərazidə yayılmışdır və bu ərazidə həmin heyvan ancaq özünün həyat tələbatına uyğun olan yerlərdə yaşayır: başqa sözlə desək, hər bir növün özünəməxsus yayılma sahəsi - arealı, həm də özünəməxsus yaşayış yeri- stasiyası vardır. Areal tamamilə coğrafi anlayışdır və hər bir arealı bu və ya başqa heyvanın yayılmış olduğu yerlərin sərhəd nöqtələrini birləşdirmək vasitəsilə cızmaq olar. Stasiya isə ekoloji anlayışdır və o, müəyyən ərazi tutmaya da bilər (məs. parazit üçün onun yaşadığı sahibin bədəni stasiya ola bilər, dənizdə üzən və müxtəlif orqanizmlərlə örtülü olan bir ağac parçası bu orqanizmlər üçün stasiya rolunu ifa edir).

Az növlər istər fiziki maneələri çəmə istərsə də bioloji maneələri dəf etməyə və öz arealları ilə bütün yer kürəsini əhatə etməyə yəni kosmopolit olmağa qabildirlər. Çox zaman geniş yayılmış növlər eyni zamanda da ubikvist olurlar, yəni olduqca müxtəlif şəraitdə yaşayaraq geniş stasiyaya malik formalar olurlar. Məs. canavar, tülkü, quzğun, həm çöldə, həm də meşə, səhra, yüksək dağlarda yaşayırlar və onların arealı demək olar ki, bütün şimal yarımkürəsini əhatə edir. Suitinin arealı daha genişdir. Avstraliya və Antraktidadan başqa bütün qitələri əhatə edir, ancaq çox məhdud stasiyaya malikdir ki, bu stasiya su hövzələri sahillərində olur.

Neoendemizm və paleoendemizm adlanan iki hadisəni aydınlaşdırmaq lazımdır: Neoendemizm elə hadisəyə deyilir ki, burada növün özünün cavanlığı nəticəsində kiçik areala malik olur, paleoendemizmdə isə arealın kiçikliyi onun sıxışdırması nəticəsində olur. Neoendemik areala malik olan növlərə misal olaraq fir kəkliklərini və ularları göstərmək olar ki, bunlardan Qafqaz uları Kiçik Asiyada, Zaqafqaziyada və Kopetdağda, Himalay uları Mərkəzi Asiya dağlarında, Hindiquş və Tyan-Şanda, Tibet uları Tibetdə, Pamirdə, Altay uları isə Altayda yaşayır.

Paleoendemizmə misal olaraq ancaq Yeni Zelandiyada yaşayan hatteriyanı göstərmək olar. Ən qədim qrupların ali təsnifat kateqoriyaları geniş areallara, aşağı kateqoriyalar isə kiçik areallara malik olmuşlar. Məs. ikicürtənəffüslü balıqlar yarımsinfi Afrika, Avstraliya və Cənubi Amerikada yayılmışdır, ancaq bu balıqların hazırda yaşayan 3 növü çox məhdud yerlərdə yaşayırlar.

Təsnifatca bir-birinə yaxın olan növlərin və ya qrupların yer kürəsinin müxtəlif hissələrində bir-birini əvəz əvəz edən Amerika norkası, Hindistan və Afrika filləri, şərq yarımkürəsində etməsi hadisəsinə coğrafi vikariat, bu formaların və ya

qrupların özlərinə isə vikarizə edən formalar adı verilir.Məs. ularların müxtəlif növləri və ya Şimali Amerikada Avropa norkasını yaşayan aqamalar və qərb yarım kürəsində yaşayan iquanlar və s. Əyər yer kürəsinin müxtəlif hissələrində bir-birinə oxşar olan şəraitdə təsnifat cəhətcə bir-birindən uzaq olan formalar və ya qruplar yaşayırsa, bu halə ekoloji vikariat adlandırılır. Məs.steplərdə yaşayan dovdaq, Cənubi Amerika pampalarında yaşayan nandu, Tasmaniya kisəli canavarı və bizdə yaşayan canavar, şimalda yaşayan qaqarlar və ən cənubda yaşayan pinqvinlər və s.

Faunaları bir-birindən ayıran maneələr bu və ya başqa səbəbdən aradan götürülsə(ada qitə ilə birləşir, dağ silsiləsi düzlənir və s.) və bunun nəticəsində bir fauna başqa fauna ilə m qarışarsa, bu zaman müxtəlif nəticələrlə qurtara bilən mürəkkəb proseslər başlanır. Belə ki, hər iki faunanın elementləri az və ya çox dərəcədə bərabər olaraq bir- biri ilə evəz edilirlər ki, bunun nəticəsində yeni fauna əmələ gəlməyə başlayır, və ya da bütünlükdə həmin yaşayış şəraitinə daha çox uyğunlaşmış olan bir fauna başqa faunanı sıxışdırmağa başlayır.Məs. Alp dağlarında yaşayan ağ dovşan buzlaşma dövrünün reliktidir.

Quruların əsas zoocoğrafi vilayətləri.

Ayrı-ayrı rayonların faunasını müqayisə edərək və onları növ tərkibinin oxşarlığı əsasında birləşdirərək yer kürəsinin quru hissəsini bir sıra əsas zoocoğrafi vilayətlərə bölmək olar.Doğrudur, ayrı-ayrı təsnifat qrupları müxtəlif nəticə verə bilər ki, bu da bir sıra səbəblərdən asılıdır:

Əvvələn heyvanlar aləminin müxtəlif təsnifat qrupları müxtəlif mühitlərlə,landşaftlarla,müxtəlif fiziki-coğrafi şəraitlərlə əlaqədardır.

İkincisi müxtəlif yayılma üsullarının da əhəmiyyəti vardır ki,bu yayılma üsulları müxtəlif təsnifat qruplarında müxtəlif olur.Məs belə üsullar bir tərəfdən quşlara və yarasalara,digər tərəfdən quru məməlilərinə məxsusdur.

Nəhayət üçüncüsü,müxtəlif təsnifat qrupları müxtəlif geoloji yaşa və müxtəlif çiçəklənmə dövrünə, yəni daha geniş yayılma dövrünə malikdirlər və demək bu qruplar müxtəlif geoloji zamanlarda yayılmağa başlamışlar ki, o zaman qitələrin sərhədləri və landşaftlar da müxtəlif olmuşdur ki, bu səbəblərin də əsas zoocoğrafiya bölgələrini müəyyən etməkdə xüsusən böyük əhəmiyyəti vardır.

.Qurunun zoocoğrafi bölgələri heyvanlar aləminin bütün qrupları üçün həmişə eyni qaydada tətbiq edilə bilməzlər. Ancaq bu o demək deyildir ki, başləca olaraq məməlilərin və quşların yayılmasına əsaslanaraq əsas zoocoğrafi vilayətləri müəyyən etmək mümkün deyildir. Belə vilayətlər ümumiyyətlə həm şirin su

balıqları, həm də bir çox onurğasız heyvan qrupları, sürünənlər üçün uyğun ola bilər. Zoocoğrafi vilayətləri o zaman sərhəd daxilinə almaq olar ki, bu sərhədlər uzun geoloji dövr müddətindən bəri dəyişməmiş qalsın və hal-hazırda da bir-birindən fərqlənən iki landşafta ayrılınsın. Buna misal olaraq Himalay dağlarını göstərmək olar ki, bu dağlar bir qitədə iki müxtəlif faunanın əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Bu, həmin sərhəddin qədimliyi ilə və əlavə olaraq onunla izah edilir ki, sərt iqlimi olan Mərkəzi Asiya yüksək dağlarının landşaftı rütubətli və isti Hindistan aralıqları landşaftından kəskin surətdə fərqlənir. Bu cür sərhədləri ilmayan ərazilərdə isə bir fauna tədricən digərinə keçir, belə ki, aralıq oblastlarda adətən az və ya çox dərəcədə geniş olan keçid zolaqları yerləşirlər.

Aşağıda göstərilən əsas quru zoocoğrafi vilayətləri qəbul edilmişdir ki, bu vilayətlər daha yüksək zoocoğrafiya kateqoriyalarında birləşdirilə bilər:

1. Yeni Zelandiya vilayəti

2. Avstraliya

Hotekey qurusu (Notokea)

3. Polineziya

4. Neotropika

Neeoqen qurusu (Neoqea)

5. Madaqaskar

6. Efiopeiya

7. Hindistan-Malay

Arktokey qurusu (Arktoqea)

8. Holoaektika